



NAJWYŻSZA IZBA KONTROLI

Delegatura w Kielcach

LKI.410.003.04.2019

Barbara Ćmiel, Prezes Stowarzyszenia
Stowarzyszenie Na Rzecz Pomocy Osobom
Niepełnosprawnym „Tratwa”
ul. Zawichojska 13
27-600 Sandomierz

WYSTĄPIENIE POKONTROLNE

P/19/073 – Wsparcie osób z autyzmem i zespołem Aspergera w przygotowaniu do samodzielnego funkcjonowania

I. Dane identyfikacyjne

Jednostka kontrolowana	Stowarzyszenie na Rzecz Pomocy Osobom Niepełnosprawnym <i>Tratwa</i> (dalej: Stowarzyszenie <i>Tratwa</i> lub Stowarzyszenie) – jednostka prowadząca Warsztat Terapii Zajęciowej (dalej: Warsztat lub WTZ).
Kierownik jednostki kontrolowanej	Barbara Ćmiel, Prezes Stowarzyszenia. W okresie objętym kontrolą Prezesem był również Rafał Dybowski, od 6 maja 2011 r. do 3 grudnia 2014 r.
Zakres przedmiotowy kontroli	1. Wspieranie osób z autyzmem i zespołem Aspergera w podjęciu aktywności zawodowej i samodzielnego życia. 2. Działania podejmowane w celu zapobiegania wykluczeniu osób z zaburzeniami autyzmem i zespołem Aspergera.
Okres objęty kontrolą	Od 1 stycznia 2016 r. do dnia zakończenia kontroli z wykorzystaniem dowodów sporządzonych przed tym okresem, jeżeli miały one związek z przedmiotem kontroli.
Podstawa prawna podjęcia kontroli	Art. 2 ust. 3 ustawy z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli ¹ .
Jednostka przeprowadzająca kontrolę	Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Kielcach.
Kontroler	Marzena Baradziej, specjalista kontroli państwowej, upoważnienie do kontroli nr LKI/41/2019 z 14 maja 2019 r.

(akta kontroli str. 1-2)

¹ Dz. U. z 2019 r. poz. 489, dalej: ustawa o NIK.

II. Ocena ogólna² kontrolowanej działalności

OCENA OGÓLNA

W działającym przy Stowarzyszeniu *Tratwa* Warsztacie podejmowano skuteczne działania w celu wspierania uczestników z autyzmem w przygotowaniu do samodzielnego funkcjonowania. W odniesieniu do tych uczestników uzyskano poprawę umiejętności społecznych, w tym zaradności osobistej oraz komunikowania się. Nie prowadzono natomiast zaplanowanych w indywidualnym programie rehabilitacji (dalej: IPR) działań wspierających w podjęciu zatrudnienia i nie uzyskano w tej sferze efektów. Powyższe wynikało z niedostosowania tego zakresu IPR do potrzeb i możliwości osób autystycznych.

Prawidłowo kwalifikowano uczestników do udziału w WTZ. Wszystkich uczestników z terenu powiatu sandomierskiego, w tym osoby z autyzmem, przyjmowano na takich samych zasadach. Nie prowadzono jednak list oczekujących, a przyjęte zasady organizacji terapii zajęciowej dla niepełnosprawnych stwarzały warunki sprzyjające przekraczaniu dopuszczalnej liczebności grup na zajęciach.

IPR były szablonowe i nie podlegały modyfikacjom, mimo że z okresowych ocen oraz oceny stopnia realizacji programu wynikała taka potrzeba. Nie zawierały też sekcji dotyczącej planowanych efektów terapii i nie wskazywały osoby odpowiedzialnej za ich realizację. Wsparcie osób z autyzmem realizowano jednak prawidłowo, dostosowując je do potrzeb i możliwości uczestników. Dokonywano ewaluacji udzielanego wsparcia poprzez oceny miesięczne, półroczne i ocenę kompleksową. Prawidłowo podejmowano decyzje dotyczące dalszych działań terapeutycznych i rehabilitacyjnych. Warsztat w okresie od 1 lutego do 24 kwietnia 2018 r. nie zatrudniał psychologa, a w okresie od 25 kwietnia 2018 r. zatrudniał psychologa na umowę zlecenie. Psycholog nie był członkiem Rady Programowej Warsztatu.

W składanych powiatowi sandomierskiemu sprawozdaniach Warsztat przekazywał dane niezagregowane, które pośrednio mogły przyczynić się do ujawnienia informacji o stanie zdrowia uczestnika..

Konieczność przedłużenia pobytu osób niepełnosprawnych w Warsztacie wynikała z okresowej i kompleksowej oceny efektów wsparcia, ale konstrukcja skali oceny kompleksowej powodowała, że bez względu na osiągnięte efekty, każdy uczestnik kwalifikował się do przedłużenia tego uczestnictwa. Tylko jedna osoba w 2016 r. odeszła z Warsztatu w związku z podjęciem stażu zawodowego.

Warsztat podejmował liczne i zróżnicowane działania mające na celu kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami niepełnosprawnymi, w tym z osobami z autyzmem oraz integrację uczestników.

² Najwyższa Izba Kontroli formułuje ocenę ogólną jako ocenę pozytywną, ocenę negatywną albo ocenę w formie opisowej.

III. Opis ustalonego stanu faktycznego oraz oceny cząstkowe³ kontrolowanej działalności

OBSZAR

1. Wspieranie osób z zaburzeniami autyzmem i zespołem Aspergera w podjęciu aktywności zawodowej i samodzielnego życia

Opis stanu faktycznego

WTZ jest obecnie wyodrębnioną jednostką organizacyjną i finansową⁴, prowadzoną od 10 września 2001 r. przez Stowarzyszenie *Tratwa*⁵. Zgodnie z umową nr 1/2014 z 27 grudnia 2013 r.⁶ i aneksem z dnia 19 grudnia 2014 r., WTZ prowadzony miał być dla 50 uczestników z dysfunkcją narządów ruchu, upośledzeniami umysłowymi, chorobami psychicznymi i innymi schorzeniami. Założono, że terapia zajęciowa prowadzona będzie w 10 pracowniach, w formie rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskiwania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia. W regulaminie organizacyjnym⁷ określono, że czas trwania zajęć wynosi 35 godzin tygodniowo, tj. siedem godzin dziennie, przez 12 miesięcy w roku, z możliwością dwutygodniowej przerwy wakacyjnej. Warsztat czynny był przez pięć dni w tygodniu, w godzinach od 7.30 do 16.30. Uczestnikami Warsztatu były pełnoletnie osoby niepełnosprawne, które miały orzeczone znaczny lub umiarkowany stopień niepełnosprawności, a w orzeczeniu, zgodnie z art. 6b ust. 3 pkt 4 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁸ (dalej: ustawa o rehabilitacji niepełnosprawnych) miały wskazanie do uczestnictwa w terapii zajęciowej. W regulaminie określono, że starając się o przyjęcie do WTZ należy złożyć podanie do Kierownika Warsztatu, aktualne orzeczenie o stopniu niepełnosprawności, opinię psychologiczną i dokumentację medyczną. Pierwszeństwo przyjęcia mieli kandydaci rokujący szansę na uzyskanie największych efektów w prowadzonych działaniach rehabilitacyjnych i terapeutycznych. Kwalifikacji do uczestnictwa, po otrzymaniu zgody Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Sandomierzu (dalej: PCPR), protokołem kwalifikacyjnym dokonywał Prezes Stowarzyszenia.

(akta kontroli str. 3-75)

Specyfiką WTZ prowadzonego przez kontrolowaną jednostkę, był fakt niezwłocznego kwalifikowania każdego ubiegającego się o przyjęcie uczestnika jako *wolnego słuchacza*⁹. Uczestnikowi umożliwiano uczestnictwo w zajęciach, podlegał on również comiesięcznej ocenie. Stowarzyszenie zapewniało środki na ubezpieczenie uczestnika oraz realizację treningu ekonomicznego¹⁰. Takie podejście umożliwiało dokonanie oceny potencjału i motywacji *wolnego słuchacza*

³ Oceny cząstkowe to oceny działalności w poszczególnych obszarach badań kontrolnych. Ocena cząstkowa może być sformułowana jako ocena pozytywna, ocena negatywna albo ocena w formie opisowej.

⁴ WTZ utworzony został na podstawie umowy z 16 maja 1995 r. przy Przedsiębiorstwie Turystyczno-Handlowym Retman, będącym zakładem pracy chronionej (obecnie już nieistniejącym). Mieścił się w tej samej lokalizacji, tj. w wynajmowanym budynku o powierzchni 444 m² i był przeznaczony dla 25 uczestników.

⁵ Na podstawie umowy nr 1/2001 o utworzeniu, działalności i dofinansowaniu warsztatu terapii zajęciowej zawartą pomiędzy Starostą Sandomierskim reprezentowanym przez Dyrektora Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie a Stowarzyszeniem (ze zmianami).

⁶ Określając warunki i wysokość dofinansowania kosztów działalności warsztatu terapii zajęciowej ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

⁷ Aneks z dnia 2 stycznia 2015 r. do Regulaminu Organizacyjnego Warsztatu Terapii Zajęciowej w Sandomierzu przy Stowarzyszeniu *Tratwa*.

⁸ Dz. U. z 2018 r. poz. 511.

⁹ W dokumentacji Warsztatu nazywanego *przyjętym do wolontariatu*.

¹⁰ Do czasu przyjęcia ich w poczet pełnoprawnych uczestników.

jeszcze przed jego przyjęciem w charakterze uczestnika. Potencjalnemu uczestnikowi pozwalało natomiast zapoznać się z funkcjonowaniem warsztatu, uczestnikami i terapeutami. Analiza skali absencji *wolnych słuchaczy* pozwalała także na realizację regulaminowego zapisu o pierwszeństwie osób rokujących szansę na uzyskanie największych efektów rehabilitacji.

(akta kontroli str. 138, 426)

Skreślenie z listy uczestników, zgodnie z zapisami regulaminu, odbywało się wyłącznie na podstawie decyzji Rady Programowej Warsztatu. Wśród przyczyn skreślenia wskazano: przedłożenie przez uczestnika lub jego prawnego opiekuna pisemnej rezygnacji, skreślenie dyscyplinarne, pogorszenie się stanu zdrowia uniemożliwiający udział w zajęciach w okresie dłuższym niż trzy miesiące oraz zmianę miejsca zamieszkania skutkującą brakiem możliwości dojazdu na zajęcia.

W Warsztacie nie prowadzono listy osób oczekujących na przyjęcie i rozpoczęcie terapii, o której mowa w art. 10f ust. 2a ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych. W regulaminie nie określono w związku z tym zasad tworzenia list oczekujących, przyjmowania osób umieszczonych na liście oraz procedur odwoławczych od decyzji o nieprzyjęciu kandydatów.

(akta kontroli str. 54-67)

Na miejsce w charakterze pełnoprawnego uczestnika Warsztatu oczekiwało 11 osób w 2016 r., 14 w 2017 r., siedem w 2018 r. i pięć w 2019 r. (na dzień 27 maja). Wszystkim tym osobom umożliwiono uczęszczanie do Warsztatu w charakterze *wolnego słuchacza*. Spośród oczekujących, cztery osoby zrezygnowały w 2016 r. i po jednej w latach 2017-2018. Do Warsztatu w charakterze pełnoprawnego uczestnika przyjęto w okresie 2016-2019 odpowiednio: sześć, dziesięć, trzy i dwie osoby. Czas oczekiwania dla przyjętych w 2016 r. wynosił: do miesiąca – dla dwóch osób, a dla czterech - od miesiąca do pół roku. Uczestnicy przyjęci w 2017 r. oczekiwali odpowiednio: pięć osób - do miesiąca, pozostałe pięć od miesiąca do pół roku. Przyjęci w 2018 r. oczekiwali: dwie osoby od miesiąca do pół roku, jedna osoba powyżej roku. Uczestnicy przyjęci w 2019 r. na miejsce w Warsztacie czekali: jedna osoba - od miesiąca do pół roku, a druga – od pół roku do roku. Przyjęta w kontrolowanym okresie osoba z autyzmem na miejsce oczekiwała poniżej miesiąca. Dostępność terapii dla osób z autyzmem była taka sama jak dla innych uczestników.

(akta kontroli str. 79-80)

Odnosząc się do długiego czasu oczekiwania (siedem miesięcy w przypadku osoby przyjętej w 2019 r. i powyżej roku dla osoby przyjętej w 2018 r.), Rafał Dybowski, Kierownik WTZ wyjaśnił, że ze względu na sytuację rodzinną, z rodzicem uczestniczki uzgodniono półroczny okres adaptacyjny, zaś w drugim przypadku, uczestniczka pochodziła z sąsiedniego powiatu i oczekiwała na zwolnienie się miejsca z grupy osób z tego powiatu¹¹. Jak dodał, *nie odczuwała skutków długotrwałego oczekiwania na miejsce w WTZ ponieważ uczęszczała na zajęcia w ramach wolontariatu*.

(akta kontroli str. 447)

Z wyjaśnień Głównego Księgowego PCPR wynika natomiast, że osoby spoza powiatu sandomierskiego podlegały tym samym zasadom kwalifikacji i uczestnictwa w Warsztacie, a finansowanie pobytu uczestnika w WTZ odbywało się na podstawie zawartych pomiędzy właściwymi powiatami porozumień.

¹¹ Powyższe wynikało z przekonania o nieformalnej zasadzie przeznaczenia określonej liczby miejsc dla osób z sąsiednich powiatów.

(akta kontroli str. 478-519)

W latach 2016-2019 (na dzień 31 grudnia i 31 marca 2019 r.) liczba zakwalifikowanych uczestników WTZ wynosiła 50 osób, w tym ze zdiagnozowanym autyzmem w 2016 r. – jedna osoba, a w latach 2017-2019 (do 31 marca) – dwie osoby. Struktura wiekowa grupy nie ulegała istotnym zmianom na przestrzeni kontrolowanych lat – najczęściej uczestników (od 23 do 25) znajdowało się w przedziale wiekowym 35-44 lat, najmniej (jedna osoba) w przedziale 19-24 lat. W grupie uczestników najczęściej osób (od 26 do 29) ukończyło szkoły specjalne lub zawodowe (od 13 do 15 uczestników). Jedna z osób ze zdiagnozowanym autyzmem posiadała wykształcenie średnie a jedna ukończyła szkołę specjalną.

Połowa uczestników WTZ w latach 2016-2017 posiadała orzeczoną znaczny stopień niepełnosprawności. Pozostali posiadali stopień umiarkowany. W latach 2018-2019 struktura ta uległa niewielkiej zmianie: 26 osób posiadało orzeczenie o znacznym, a 24 o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Do WTZ uczęszczały dwie osoby z autyzmem: jedna ze znacznym i jedna z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności.

(akta kontroli str. 76-78)

Analiza dokumentacji dwóch osób z autyzmem aktualnie uczestniczących w warsztatach terapii zajęciowej wykazała, że ich kwalifikacja odbywała się zgodnie z przepisami prawa i wewnętrznymi regulacjami. W kontrolowanym okresie nie dokonywano skreślenia z listy uczestników osób z autyzmem. Dostępność terapii dla tych osób była taka sama jak dla innych uczestników. Osobom tym zapewniono możliwość uczęszczania do warsztatu w charakterze wolnego słuchacza. Jeden z uczestników¹² na miejsce oczekiwał około trzech miesięcy, a drugi został przyjęty niezwłocznie.

(akta kontroli str. 76-78, 105-112)

W kontrolowanym okresie obowiązywał regulamin organizacyjny z 7 lipca 2009 r., sporządzony przez Kierownika WTZ, a zatwierdzony przez Prezesa Stowarzyszenia w dniu 2 stycznia 2015 r. Zawierał wszystkie treści wymagane przepisami § 9 rozporządzenia z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej¹³ (dalej: rozporządzenie w sprawie wtz). Jako zakres działania WTZ wskazano społeczną i zawodową rehabilitację zmierzającą do ogólnego rozwoju i poprawy sprawności każdego uczestnika, niezbędnych do możliwie niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia w środowisku. Wskazano, że zajęcia odbywają się w pracowniach: czynności dnia codziennego, ceramicznej, społecznej, plastycznej, krawieckiej, informatyczno-poligraficznej, sportowo-turystycznej, techniczno-stolarskiej, witrażowej i aktywności zawodowej. Liczebność grup terapeutycznych ustalana miała być w zależności od stopnia i rodzaju niepełnosprawności uczestników. Zaznaczono jednak, że na jedną osobę pracującą bezpośrednio z uczestnikami nie powinno przypadać więcej niż pięć osób. Regulamin przewidywał także sankcje wobec uczestnika WTZ, który w sposób rażący i powtarzający się narusza porządek i dyscyplinę lub inne przepisy regulaminu. Wśród sankcji wymieniono upomnienie ustne, naganą, czasowe zawieszenie w prawach uczestnika przez Kierownika oraz dyscyplinarne skreślenie z listy uczestników decyzją Rady Programowej WTZ.

W regulaminie przewidziano możliwość stosowania indywidualnego rytmu zajęć z odpowiednią przerwą na wypoczynek w przypadku, gdy wymagać tego będzie

¹² Przyjęty przed okresem objętym kontrolą.

¹³ Dz. U. Nr 63, poz. 587.

stan zdrowia uczestników Warsztatu. Kierownik WTZ oświadczył jednak, że uczestnicy z autyzmem nie są objęci odrębnym sposobem organizacji terapii i zajęć.
(akta kontroli str. 54-67, 119)

WTZ mieścił się w odrębnym wynajmowanym parterowym budynku o powierzchni łącznej 444 m². W budynku znajdowało się 15 pomieszczeń, w tym dwie toalety, zamykana szatnia dla uczestników, gabinet kierownika WTZ, biuro i 10 pracowni. Warunki lokalowe były zgodne z zawartą umową określającą warunki i wysokość dofinansowania kosztów działalności warsztatu terapii zajęciowej ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, a razem z wyposażeniem poszczególnych pracowni, pozwalały na zapewnienie wsparcia dla osób niepełnosprawnych w sposób zgodny z zapisami ww. umowy oraz regulaminu organizacyjnego. Faktyczna organizacja w zakresie godzin pracy, organizacji zajęć, miejsca i formy ich prowadzenia była zgodna z zapisami regulaminu.
(akta kontroli str. 54-67, 113-118, 251-296)

Stan uczestników odpowiadał zapisom zawartej umowy, jednak ze względu na fakt przyjmowania *wolnych słuchaczy*, nie została zachowana wymagana proporcja liczby uczestników do pracowników bezpośrednio z nimi pracujących. Na ten stan wpływało także okresowe zwiększanie liczebności grup, poprzez rozdysponowanie uczestników grupy przydzielonej do jednej z pracowni pomiędzy pozostałe, o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*.

(akta kontroli str. 113-118)

W Warsztacie zatrudnionych było – na koniec lat 2016-2018 i na 31 marca 2019 r. – odpowiednio dziesięciu, ośmiu, dziewięciu i dziesięciu instruktorów terapii zajęciowej oraz w całym tym okresie dwóch instruktorów zawodu w wymiarze 10 etatów¹⁴. Jeden z instruktorów był jednocześnie rehabilitantem. Do 31 stycznia 2018 r. stan zatrudnienia odpowiadał wymogom umowy. Od 1 lutego 2018 r. do 12 czerwca 2019 r. istniał wakat na stanowisku psychologa, o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*.

(akta kontroli str. 81-86, 250, 251-296, 427)

Zatrudniona kadra, zgodnie z zawartą umową miała odpowiednie kwalifikacje i uprawnienia. Instruktorzy legitymowali się wyższym wykształceniem¹⁵ w zakresie pedagogiki, resocjalizacji, fizjoterapii lub ukończyli studia podyplomowe (jeden instruktor w zakresie oligofrenopedagogiki). Jeden instruktor posiadał wykształcenie średnie informatyczne i ukończył kurs kwalifikacyjny w zawodzie terapeuta zajęciowy¹⁶. Dwaj instruktorzy zawodu posiadali: wykształcenie wyższe i ukończone studium pedagogiczne oraz średnie i policealne studium zawodowe *asystent osoby niepełnosprawnej*. Specjaliści pracujący z osobami z autyzmem nie korzystali z możliwości doskonalenia swojej wiedzy i umiejętności. Nie mieli dostępu do specjalistycznych publikacji w placówce, mogli natomiast korzystać z zasobów dostępnych w internecie.

(akta kontroli str. 87-91)

Kierownik WTZ i Barbara Ćmiel, Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że ujmowana w preliminarzu kwota 1500 zł na szkolenia przeznaczana jest na obowiązkowe szkolenia z zakresu bhp i ppoż, a przy dużej rotacji pracowników, środki te wystarczają na bieżące potrzeby. Dwóch pracowników WTZ odbyło szkolenie w zakresie autyzmu, z tym że jeden odszedł do lepiej płatnej pracy, a drugi

¹⁴ W całym kontrolowanym okresie różnica pomiędzy liczbą zatrudnionych osób a liczbą etatów wynikała z faktu zatrudnienia instruktorów na umowę na zastępstwo na czas nieobecności pracownika.

¹⁵ Trzech - licencjackim i pięciu – magisterskim.

¹⁶ Taki kurs kwalifikacyjny miało także dwóch innych terapeutów.

przebywa aktualnie na długotrwałym zwolnieniu lekarskim. W bieżącym roku, w miesiącu październiku, Kierownik zaplanował szkolenie *Planowanie pracy terapeutycznej z dorosłymi osobami z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*.

(akta kontroli str. 447, 449, 475)

W kontrolowanym okresie Stowarzyszenie współpracowało także z Powiatowym Urzędem Pracy w Sandomierzu (dalej: PUP), organizując staże (trzy umowy wraz z aneksami) na stanowisku instruktor terapii zajęciowej.

(akta kontroli str. 120)

Dla objętych badaniem dwóch osób z autyzmem Rada Programowa Warsztatu opracowała IPR, wskazując formy i zakres terapii, metody i zakres nauki umiejętności, formy współpracy z rodziną lub opiekunami. IPR nie zawierały wszystkich elementów wymaganych przepisami art. 10a ust. 3 pkt 5 i 6 ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych, a ich przygotowanie nastąpiło z naruszeniem § 14 ust. 1 i 2 rozporządzenia w sprawie wtz, o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*. Nie było możliwe ustalenie, czy ich opracowanie nastąpiło terminowo, bowiem dokumenty te nie zostały opatrzone datami. Z wyjaśnień Kierownika WTZ wynika, że programy opracowano w ciągu miesiąca od przyjęcia uczestnika do Warsztatu. Opracowując IPR, korzystano z szablonu, programy te różniły się od siebie w niewielkim zakresie. Przed opracowaniem programu, nie przeprowadzono wielospecjalistycznej oceny funkcjonowania uczestników. Uczestnicy obserwowani byli na bieżąco w czasie zajęć, przez poszczególnych terapeutów. Opracowanie IPR przez Radę nie było protokołowane, co wynikało, jak wyjaśnili Kierownik WTZ i Prezs Stowarzyszenia, z przyjętych zasad organizacyjnych. Dodali, że *od czasu kontroli, wszystkie posiedzenia dotyczące dokonywania ocen uczestników będą protokołowane (...)*.

(akta kontroli str. 121-124, 202-204, 249, 448, 452)

Skład Rady Programowej Warsztatu (do 12 czerwca 2019 r.) był niezgodny z wymogami art. 10a ust. 4 ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych, o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*.

(akta kontroli str. 54-67, 476)

W kontrolowanym okresie u dwóch objętych analizą osób z autyzmem zaplanowano i realizowano następujące rodzaje treningów: codziennych umiejętności praktycznych w domu, podstawowych umiejętności komunikacji społecznej, podtrzymywania umiejętności szkolnych, rozwiązywania problemów w trudnych sytuacjach międzyludzkich, umiejętności i sprawności technicznych w domu, umiejętności kulinarnych i zdrowego żywienia, wyglądu zewnętrznego i higieny osobistej, zachowań rynkowych i ekonomicznych i podtrzymania sprawności fizycznej. Treningi te realizowano m.in. poprzez zapoznanie z regulaminem WTZ i pracownikami, ćwiczenia manualne, rehabilitację, prace porządkowe, rysunek, toczenie, wałkowanie, lepienie, malarstwo, prace w drewnie i szkło, rozmowę, pokaz, ćwiczenie spostrzegawczości, koncentracji i uwagi, zabawy manipulacyjne i konstrukcyjne.

Dodatkowo u osób tych w IPR zaplanowano trening przygotowania do podjęcia pracy i integracji społecznej w formie wycieczek, który realizowano w odniesieniu do jednej z tych osób. Stosunek łącznej liczby zrealizowanych godzin do godzin zaplanowanych w poszczególnych latach objętych kontrolą¹⁷ wynosił odpowiednio u jednej z objętych badaniem osób: 354/549 w 2016 r., 354/481 w 2017 r. i 335/472

¹⁷ Przyjęto, że uczestnik przebywa w WTZ 11 miesięcy. Uśredniony miesiąc obecności w roku to 21 dni. Po odliczeniu przerwy rekreacyjnej i śniadaniowej, pozostaje sześć godzin pracy z grupą pięciu uczestników, co w przeliczeniu na jednego wynosi 1,2 godziny dziennie. Pozostały czas to praca wspólna, w tym poprawa sprawności fizycznej i rehabilitacja oraz wycieczka (16 godzin pomnożone przez ilość dni).

w 2018 r. oraz u drugiej – 128/275 w 2017 r. i 225/386 w 2018 r. Jedną z przyczyn niezrealizowania zaplanowanych treningów była absencja uczestników. Nie zrealizowano także wszystkich form wsparcia zaplanowanych w IPR, takich jak udział w kursach, szkoleniach i innych programach terapeutycznych podnoszących kwalifikacje i dojrzałość zawodową lub wyrównujących szanse w zatrudnieniu oraz edukacja seksualna i współpraca z logopedą.

(akta kontroli str. 92-101, 121-124, 127-137, 205-211, 248)

Kierownik WTZ jako przyczynę wskazał możliwości osób z autyzmem. W ich przypadku, główny nacisk położono na rehabilitację ruchową, poprawę samodzielności w zakresie czynności samoobsługowych, rehabilitację społeczną, w tym poprawę komunikacji. Współpraca z innymi specjalistami, jak wynika z wyjaśnień, była i jest ograniczona ze względu na posiadane przez placówkę środki finansowe. Brak realizacji ww. elementów terapii dotyczył wszystkich uczestników.

(akta kontroli str. 450, 452)

W kontrolowanym okresie dla osób z autyzmem realizowano następujące formy terapii: ergoterapia, arteterapia, muzykoterapia, ludoterapia. Realizowane treningi służące rozwinięciu podstawowych umiejętności zawodowych zawierały następujące elementy: szkolenie w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy, posługiwanie się prostymi narzędziami, charakterystycznymi dla danej pracowni, wykształcenie dyscypliny pracy, umiejętność dbania o materiały do terapii, wzbudzanie zainteresowania czynnością, nabywanie umiejętności współpracy, kształtowanie dokładności i estetyki wykonywania pracy (sprzątanie, układanie, rysowanie), rozwijanie samodzielności, nabywanie umiejętności rozumienia otrzymywanych poleceń.

(akta kontroli str. 127-137, 205-211)

Zaplanowane treningi i formy terapii, jak wyjaśnił Kierownik WTZ, nie wpłynęły na wzrost szans na zatrudnienie tych osób. Działania w zakresie rehabilitacji zawodowej możliwe będą bowiem po przezwyciężeniu problemów z samodzielnością w czynnościach samoobsługowych, koncentracją, komunikacją społeczną czy odczytywaniem komunikatów.

(akta kontroli str. 452)

Rada Programowa Warsztatu dokonywała comiesięcznej oceny funkcjonowania uczestnika w danej pracowni. Ocena ta była podstawą do ustalenia wysokości wypracowanych przez uczestnika środków z treningu ekonomicznego¹⁸. Ocenie podlegało zachowanie uczestnika w sytuacji pracy, w tym zainteresowanie wykonywaną czynnością, dbałość o narzędzia i materiały, zdyscyplinowanie i punktualność, umiejętność współpracy i współdziałania, chęć nauki nowych czynności. Drugim ocenianym kryterium były zachowania społeczne, w tym wobec przełożonych, uczestników, kultura słowa, przestrzeganie zasad higieny osobistej i udział w zajęciach rehabilitacyjnych. Maksymalnie możliwe było uzyskanie 100 punktów (każda z ww. cech oceniana była w skali od zera do 10). Ocena, zgodnie z obowiązującym regulaminem dokonywana była na koniec każdego miesiąca. Nie wszystkie karty oceny miesięcznej zostały opatrzone datą, co jak wyjaśnił Kierownik WTZ, wynikało z niedopatrzenia.

(akta kontroli str. 125-137, 205-211, 251-296)

Raz na pół roku, zgodnie z § 14 ust. 2 rozporządzenia w sprawie wtz, Rada Programowa Warsztatu dokonywała oceny indywidualnych efektów rehabilitacji. Oceny dokonywano na tym samym formularzu, odrębnie dla każdego półrocza. W zakresie postępów w rehabilitacji zawodowej ocenie podlegały:

¹⁸ Przyznawanych zgodnie z Regulaminem przyznawania środków treningu ekonomicznego.

samowystarczalność, zasoby, postawa zawodowa, tempo pracy, motoryka, akceptacja współpracowników, stosunek do opiekuna pracy i wrażenie ogólne. W ramach postępów w rehabilitacji ogólnej ocenie poddawano ogólny stan zdrowia, higienę osobistą, czynności życia codziennego i ogólną zaradność, sprawność motoryczną, dojrzałość i umiejętności zawodowe, sferę intelektualną, społeczną i emocjonalno-motywacyjną. Analizując ww. kryteria w obszarze rehabilitacji zawodowej i ogólnej, szczegółowo oceniano każdą umiejętność lub cechę uczestnika (od czterech do szesnastu, w zależności od kryterium), niezbędną do funkcjonowania w życiu zawodowym i społecznym. Po naniesieniu osiągniętych wyników, jak wynika z treści formularza, tabela ocen powinna zostać przedstawiona instruktorom, uczestnikom i ich opiekunom w celu określenia w jakich sferach osiągnięto największe rezultaty, a na co należy zwrócić szczególną uwagę w dalszej rehabilitacji i w tym celu zmodyfikować program. Arkusze ocen półrocznych objętych badaniem dwóch osób z autyzmem nie w każdym przypadku opatrzone były datą, jeden z uczestników został zapoznany wyłącznie z oceną za I półrocze 2018 r. (na arkuszu znajduje się jego podpis), o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*. W żadnym z analizowanych przypadków nie udokumentowano zapoznania z oceną rodziców.

(akta kontroli str. 127-137, 146-193, 205-237)

Kierownik WTZ i Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że nieopatrywanie dokumentów datami wynikało z niedopatrzenia. Od momentu kontroli, na wszystkich dokumentach nanoszone są daty sporządzenia. Kierownik wyjaśnił również, że wszystkie aktualne dane dotyczące rehabilitacji są do wglądu każdego rodzica. W czasie zebrań omawiane są problemy uczestników, a po spotkaniu grupowym odbywają się rozmowy indywidualne.

(akta kontroli str. 452, 458)

Rada Programowa nie opracowywała corocznie IPR dla objętych badaniem uczestników warsztatu ani nie dokonywała ich modyfikacji na podstawie corocznej, okresowej oceny realizacji IPR, o której mowa w § 14 ust. 2 rozporządzenia w sprawie wtz. Sekcję *Stopień realizacji w/w programu/posiadane umiejętności i opanowane czynności* w IPR pozostawiono niewypełnioną, o czym szerzej w sekcji *Ustalone nieprawidłowości*.

(akta kontroli str. 121-124, 194-201, 244-247)

Odnosnie uczestników warsztatów z autyzmem, kompleksowej oceny realizacji ich IPR dokonano w 2018 r. Dla jednego z uczestników była to pierwsza kompleksowa ocena, którą sporządzono zgodnie z art. 10a ust. 6 ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych. W tym przypadku nie upłynęły jeszcze trzy lata od dokonania pierwszej oceny¹⁹. W arkuszach oceny kompleksowej nie wskazano daty dokonania tej oceny; z protokołu posiedzenia Rady Programowej wynika, że oceny dokonano w dniu 21 stycznia 2018 r. Protokół ten stanowi jednak odrębny dokument i nie został zamieszczony w zeszycie protokołów.

Analiza list obecności wykazała ponadto, że w tym dniu Kierownik WTZ przebywał na urlopie wypoczynkowym.

(akta kontroli str. 139-145, 238-243, 249, 469)

Kierownik WTZ wyjaśnił, że ocena kompleksowa trwała od początku stycznia i brał w niej czynny udział. Na protokole, przez nieuwagę podpisał się bez dokonania adnotacji, że zapoznał się z treścią protokołu.

(akta kontroli str. 470)

¹⁹ Kolejna ocena kompleksowa dokonana zostanie w 2021 r.

Analiza kolejnej oceny kompleksowej jednego z uczestników wykazała, że w arkuszu błędnie naniesiono punktację dotyczącą pierwszej oceny kompleksowej (wprowadzono punkty za I półrocze 2016 r., zamiast za I półrocze 2015 r.). Faktycznie łączna liczba punktów uzyskanych w wyniku pierwszej oceny kompleksowej wynosiła 220, zamiast odnotowanych 206. Kierownik WTZ wyjaśnił, że wynikało to z omyłki pisarskiej instruktora odpowiedzialnego za wpisanie tej oceny do arkusza. Analiza poczynionych postępów wykazała: spadek punktacji w sferze społecznej z 99 do 60²⁰ punktów, spadek w sferze intelektualnej z 40 do 37 punktów, spadek w sferze emocjonalno-motywacyjnej z 17 do 14 punktów, wzrost w obszarze rehabilitacji ruchowej z 18 do 23 punktów i spadek w obszarze dojrzałość i umiejętności zawodowe z 46 do 26 punktów. Rada Programowa nie zajęła szczegółowego stanowiska w kwestii osiągniętych przez uczestnika postępów w rehabilitacji. Wyliczoną sumaryczną punktację odniesiono natomiast do przyjętej skali rokowań, zgodnie z którą zdecydowano o przedłużeniu uczestnictwa w terapii ze względu na pozytywne rokowania co do przyszłych postępów w rehabilitacji umożliwiających podjęcie zatrudnienia. W ocenach kompleksowych nie zawarto uzasadnienia.

(akta kontroli str. 140-145, 470)

Stwierdzone
nieprawidłowości

W działalności kontrolowanej jednostki w przedstawionym wyżej zakresie stwierdzono następujące nieprawidłowości:

1. W Warsztacie nie prowadzono listy osób oczekujących na przyjęcie i rozpoczęcie terapii, o której mowa w art. 10f ust. 2a ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych. Kierownik WTZ wyjaśnił, że listy nie są prowadzone, ponieważ potencjalni uczestnicy nie oczekują w kolejce, lecz są przyjmowani na zajęcia w tzw. *wolontariacie*. Koszty pobytu takiego uczestnika (środki treningu ekonomicznego i ubezpieczenie) ponosi Stowarzyszenie.

(akta kontroli str. 450, 452)

Zdaniem NIK wszystkie osoby zakwalifikowane do uczestnictwa w charakterze wolnego słuchacza (tzw. *wolontariusza*) powinny zostać umieszczone na liście oczekujących na miejsce pełnoprawnego uczestnika Warsztatu. Wyjaśnienia w kontekście obowiązujących przepisów nie zasługują zatem na uwzględnienie.

Prezes Stowarzyszenia wyjaśniła, że w trakcie kontroli został założony rejestr osób oczekujących na przyjęcie do WTZ.

(akta kontroli str. 473)

W związku z powyższym, NIK odstępuje od formułowania wniosku w tym zakresie.

2. Opracowane IPR dla osób z autyzmem nie zawierały wszystkich elementów wymaganych przepisami art. 10a ust. 3 pkt 5 i 6 ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych, a ich przygotowanie nastąpiło z naruszeniem § 14 ust. 1 i 2 rozporządzenia w sprawie wtz. Zgodnie z tymi przepisami, rada programowa warsztatu opracowuje corocznie indywidualne programy rehabilitacji dla każdego uczestnika warsztatu oraz wskazuje osoby odpowiedzialne za realizację tych programów. Tymczasem, dla objętych badaniem osób sporządzono po jednym IPR, który nie był modyfikowany w całym kontrolowanym okresie na podstawie oceny skuteczności dotychczas realizowanego wsparcia. W programach tych nie zawarto sekcji dotyczącej

²⁰ W arkuszu omyłkowo naniesiono ocenę 0 pkt zamiast 9 w obszarze *Poruszanie się po najbliższej okolicy* w konsekwencji błędnie podsumowano ten obszar.

planowanych efektów rehabilitacji i nie wskazano osoby odpowiedzialnej za ich realizację.

Kierownik WTZ i Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że za realizację programu odpowiadał terapeuta, u którego uczestnik przebywał, a zaplanowanie z rocznym wyprzedzeniem w której z pracowni uczestnik będzie przebywał, nie jest możliwe. Dodatkowo Kierownik wyjaśnił: *co miesiąc jest dokonywany podział uczestników na pracownie. Dlatego IPR są podpisywane przez całą Radę Programową a realizowane wg podziału na pracownie. Każdego roku dokonywano oceny stopnia realizacji IPR i opanowywanych czynności (...) wskazywano zalecenia do dalszej realizacji na następny rok.*

(akta kontroli str. 452-454)

Wyjaśnienia nie zasługują na uwzględnienie ze względu na treść obowiązujących w tym zakresie przepisów. NIK zauważa również, iż to właśnie z oceny stopnia realizacji IRP wynikała potrzeba modyfikacji programu, która w kontrolowanym okresie nie miała miejsca.

3. W warsztacie, od 1 lutego do 24 kwietnia 2018 r. nie był zatrudniony psycholog, a od 25 kwietnia 2018 r. zatrudniono psychologa na umowę zlecenie. Było to niezgodne z § 13 ust. 1 rozporządzenia w sprawie wtz, z którego wynika, że pracownikiem warsztatu jest m.in. psycholog.

Problem związany z zatrudnieniem psychologa zgłaszany był do Dyrektora PCPR. Jak wyjaśniła Prezes Stowarzyszenia, uzgodniono, że w przypadku braku możliwości zatrudnienia na etacie, dopuszcza się zawarcie umowy zlecenia. Ustalenia te nie zostały sformalizowane w umowie pomiędzy PCPR a WTZ.

(akta kontroli str. 250, 427, 474)

Kierownik WTZ wyjaśnił, że pomimo wszelkich starań nie udało mu się znaleźć psychologa, który pracowałby na umowę o pracę w wymiarze 1/5 etatu przy obowiązujących stawkach w WTZ. Zgłoszona do PUP oferta zaowocowała w trakcie kontroli NIK zatrudnieniem psychologa na umowę o pracę na czas określony od 12 czerwca 2019 r.

(akta kontroli str. 459-460, 467-468)

W związku z powyższym, NIK odstępuje od formułowania wniosku w tym zakresie.

4. Zgodnie z § 13 ust. 4 rozporządzenia w sprawie wtz, na jedną osobę pracującą bezpośrednio z uczestnikami nie powinno przypadać więcej niż pięciu uczestników warsztatu. Tymczasem, warunki organizacyjne terapii w kontekście liczebności grup w dniu 29 maja 2017 r. (tj. w dniu oględzin) nie zostały zachowane. Stan uczestników był zgodny z zawartymi umowami określającymi warunki i wysokość dofinansowania kosztów działalności Warsztatu ze środków powiatu sandomierskiego, ale ze względu na przyjmowanie *wolnych słuchaczy* i cykliczne wyłączanie jednego z instruktorów terapii zajęciowej w celu wykonywania pracy w *Galerii Twórczości Osób Niepełnosprawnych Opatowska 7*, prowadzonej przez Stowarzyszenie i rozdzielanie jego grupy pomiędzy pozostałe pracownie, nie została zachowana wymagana proporcja liczby uczestników do pracowników bezpośrednio z nimi pracujących. W związku z tym w dniu 29 maja 2017 r. liczebność grup, z uwzględnieniem absencji została przekroczona w pracowni sportowo-turystycznej o jednego uczestnika i w pracowni komputerowej o dwóch.

(akta kontroli str. 113-119)

Kierownik WTZ wyjaśnił, że zwiększenie liczebności było efektem przyjętych zasad organizacyjnych, tj. przyjmowaniem uczestników w ramach *wolontariatu* i okresowym delegowaniem jednego z instruktorów do *Galerii Opatowska 7*. Jak dodał, *uczestnicy przydzielani są na poszczególne pracownie również w zależności od tego na ile wzajemnie się tolerują*. Ponadto wyjaśnił, że rozbieżności w liczbie osób w poszczególnych pracowniach wynikają również z nieprzewidzianych nieobecności pracowników (nagła choroba, urlop na żądanie). W takich sytuacjach trudno zapewnić wymaganą proporcję, w związku z czym obowiązki instruktora przejmuje kierownik i pracownik administracyjno-socjalny, posiadający odpowiednie przygotowanie. Jak dodał, *mając na uwadze powyższe należy rozważyć zmianę zapisu (...) rozporządzenia (...) dotyczącego wskaźnika 1:5 (...)*.

(akta kontroli str. 460, 477)

Prezes Stowarzyszenia dodała, że obowiązki terapeuty również przejmuje w miarę potrzeb Kierownik WTZ.

(akta kontroli str. 475)

Zdaniem NIK, taka organizacja pracy w WTZ sprzyja zwiększeniu ryzyka ciągłego przekraczania dopuszczalnej przepisami liczebności grup.

(akta kontroli str. 460)

5. Skład Rady Programowej WTZ był niezgodny z wymogami art. 10a ust. 4 ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych oraz zapisami umowy nr 1/2014 zawartej z PCPR. Zgodnie z przywołanym wyżej przepisem, w skład rady programowej obligatoryjnie wchodzi psycholog. Tymczasem z zapisów § 1 rozdziału VIII regulaminu organizacyjnego z 7 lipca 2009 r. (ze zmianami) wynika, że psycholog nie jest obligatoryjnym członkiem rady a jedynie może uczestniczyć w jej posiedzeniach. W konsekwencji, pomimo że do 31 stycznia 2018 r. w Warsztacie na 1/5 etatu zatrudniony był psycholog, faktycznie nie wchodził w skład Rady Programowej i nie uczestniczył w jej posiedzeniach.

(akta kontroli str. 54-67, 249)

Kierownik wyjaśnił, że w okresie zatrudnienia psychologa, regulamin nie był modyfikowany. W dniu zatrudnienia psychologa, tj. 12 czerwca 2019 r. wprowadzono aneks do regulaminu i stosowne zmiany dotyczące składu Rady Programowej.

(akta kontroli str. 460, 476)

W związku z powyższym, NIK odstępuje od formułowania wniosku w tym zakresie.

6. W półrocznych ocenach postępów w rehabilitacji ogólnej i zawodowej jednego z uczestników WTZ z autyzmem nie udokumentowano, że odbywała się ona z jego udziałem, co było niezgodne z § 14 ust. 2 rozporządzenia w sprawie wtz. Powyższe dotyczyło ocen za I i II półrocze 2016 i 2017 r. oraz oceny za II półrocze 2018 r.

(akta kontroli str. 169, 181, 193)

Kierownik i Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że ocena odbyła się z jego udziałem, ale przez niedopatrzenie nie złożył on podpisu na arkuszu. W dniu 12 czerwca 2019 r., uczestnik własnoręcznym podpisem potwierdził fakt zapoznania go z wynikami ocen półrocznych.

(akta kontroli str. 460, 475)

W związku z powyższym, NIK odstępuje od formułowania wniosku w tym zakresie.

7. W składanych powiatowi sandomierskiemu sprawozdaniach Warsztat przekazywał dane niezagregowane, które pośrednio mogły przyczynić się do ujawnienia informacji o stanie zdrowia uczestnika, dotyczących stopnia niepełnosprawności oraz wynikających z danych zamieszczonych w listach obecności i z opisu postępów w terapii. Zgodnie z § 21 rozporządzenia w sprawie wtz, jednostka prowadząca warsztat składa powiatowi roczne sprawozdanie z działalności rehabilitacyjnej i wykorzystania środków finansowych warsztatu, które zawiera w szczególności (...) informacje o:

- a) liczbie uczestników warsztatu oraz stopniu i rodzaju ich niepełnosprawności,
- b) ogólnej frekwencji uczestników w zajęciach warsztatu w poszczególnych miesiącach roku sprawozdawczego,
- c) formach i metodach realizowanej przez warsztat działalności rehabilitacyjnej,
- d) liczbie uczestników, którzy opuścili warsztat, wraz z podaniem przyczyn ich odejścia,
- e) liczbie uczestników, którzy poczynili postępy w zakresie:
 - zaradności osobistej i samodzielności,
 - rehabilitacji społecznej,
 - rehabilitacji zawodowejwraz z opisem tych postępów;

oraz informację o decyzjach podjętych przez radę programową w stosunku do uczestników warsztatu, wobec których rada programowa dokonała oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji.

(akta kontroli str. 297-354)

Kierownik WTZ i Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że powyższe wynikało ze złej interpretacji przepisów rozporządzenia w sprawie wtz. Jak dodała Prezes Stowarzyszenia, 15 czerwca 2018 r. WTZ zawarł umowę powierzenia przetwarzania danych z PCPR w Sandomierzu. Począwszy od kolejnego okresu sprawozdawczego, dane w sprawozdaniach przekazywane będą poprawnie.

(akta kontroli str. 455, 458-459, 462-466, 473-474)

OCENA CZĄSTKOWA

W działającym przy Stowarzyszeniu *Tratwa* Warsztacie prawidłowo opracowano dokumenty organizacyjne i kwalifikowano uczestników do udziału w warsztatach terapii zajęciowej. Nie prowadzono jednak list oczekujących. Wszystkich uczestników z terenu powiatu sandomierskiego, w tym osoby z autyzmem, przyjmowano do warsztatów na takich samych zasadach. Nie zapewniono jednak prawidłowych warunków organizacyjnych do realizacji terapii zajęciowej dla niepełnosprawnych, bowiem stworzono warunki sprzyjające przekraczaniu dopuszczalnej liczebności grup. Warsztat w okresie od 1 lutego do 24 kwietnia 2018 r. nie zatrudniał psychologa, a w okresie od 25 kwietnia 2018 r. zatrudniał psychologa na umowę zlecenie. Psycholog nie był członkiem Rady Programowej Warsztatu. IPR były szablonowe i nie podlegały modyfikacjom, mimo że z okresowych ocen oraz oceny stopnia realizacji programu wynikała taka potrzeba. Nie zawierały też sekcji dotyczącej planowanych efektów terapii oraz nie wskazywały osoby odpowiedzialnej za ich realizację. Realizowane rodzaje treningów nie w pełni odpowiadały tym zaplanowanym w IPR. Wsparcie osób z autyzmem realizowano jednak prawidłowo,

dostosowując je do potrzeb i możliwości uczestników. Dokonywano ewaluacji udzielanego wsparcia poprzez oceny miesięczne, półroczne i ocenę kompleksową. Prawidłowo podejmowano decyzje dotyczące dalszych działań terapeutycznych i rehabilitacyjnych. W składanych powiatowi sprawozdaniach Warsztat przekazywał dane niezagregowane, które pośrednio mogły przyczynić się do ujawnienia informacji o stanie zdrowia uczestnika.

OBSZAR

2. Działania podejmowane w celu zapobiegania wykluczeniu osób z autyzmem i zespołem Aspergera

Opis stanu faktycznego

W odniesieniu do uczestników z autyzmem prowadzono terapie, które miały na celu rehabilitację społeczną, tj. wyrabianie gotowości do podejmowania relacji z innym człowiekiem i grupą społeczną. Terapie realizowano m.in. za pośrednictwem treningu ekonomicznego, podstawowych umiejętności komunikacji społecznej, rozwiązywania problemów, dotyczącego wyglądu zewnętrznego i higieny osobistej oraz integracji społecznej, a w mniejszym stopniu także treningu przygotowania do podjęcia pracy.

(akta kontroli str. 92-95)

Pomimo terapii zajęciowej, na przestrzeni lat 2016-2018 nie zawsze następowała zaplanowana poprawa w sferze społecznej (rozumianej jako zaradność osobista i aktywność w czynnościach dnia codziennego, stopień uspołecznienia poprzez uczestniczenie w społeczności warsztatowej i samodzielność społeczna, tj. orientacja w elementarnych zasadach życia społecznego), sferze intelektualnej i emocjonalno-motywacyjnej. Uzyskano natomiast efekty w sferze komunikowania się z innymi uczestnikami warsztatów, w tym poprzez udział w imprezach okolicznościowych i wyjazdach organizowanych przez placówkę. W pozostałych obszarach, zwłaszcza w obszarze umiejętności zawodowych nie odnotowano zaplanowanej poprawy. W bieżącym roku nie dokonywano jeszcze okresowej oceny półrocznej.

(akta kontroli str. 146-193, 212-223, 226-237, sprawozdania merytoryczne)

Z wyjaśnień Kierownika WTZ wynika, że w bieżącym roku również odnotowano postępy: samodzielne decydowanie o formie własnej aktywności i jej zróżnicowaniu, korzystanie z dowozu samochodem WTZ, mniejsza izolacja od grupy, chęć uczestniczenia w imprezach integracyjnych i wycieczkach.

(akta kontroli str. 460-461)

Wśród przyczyn nieuzyskania efektów terapii, Kierownik WTZ wskazał indywidualne potrzeby uczestników, ich sytuację rodzinną i stan zdrowia. Jak dodał, Rada Programowa opracowała IPR w szerokim zakresie, przez co nie można było zrealizować wszystkich założeń w całości.

(akta kontroli str. 460)

Zasady przyznawania środków treningu ekonomicznego określono w odrębnym regulaminie²¹. Zgodnie z nim, środki treningu ekonomicznego przyznawał Kierownik WTZ na wniosek Rady Programowej. Ich wysokość uzależniona była od oceny miesięcznej uczestnika, dokonywanej przez Radę Programową. Ocenie podlegały zachowania podczas pracy takie jak zainteresowanie, dbałość o narzędzia, zdyscyplinowanie i punktualność, umiejętność współpracy i chęć nauki. W sferze

²¹ Z 5 grudnia 2017 r. (ze zmianami). Poprzednio obowiązywał Regulamin przyznawania kieszonkowego z 7 marca 2011 r. (ze zmianami).

zachowań społecznych oceniano zachowania wobec przełożonych, uczestników, kulturę słowa, przestrzeganie zasad higieny osobistej i udział w zajęciach rehabilitacyjnych. Wyniki tej oceny nanoszono na Kartę Oceny Miesięcznej. Jeżeli uczestnik uzyskał mniej niż 21 punktów, nie otrzymywał środków treningu ekonomicznego. Jeśli uzyskał od 21 do 69 punktów, otrzymywał od 21 do 69% przysługującej mu kwoty. Jeśli uzyskał 70 i więcej punktów, przyznawano mu 100% przysługujących środków. Nieusprawiedliwiona nieobecność skutkowałą brakiem wypłaty środków w danym miesiącu. Kwartalnie, dla osób uzyskujących średnią co najmniej 85 punktów przyznawano premię, premię rzeczową lub inną nagrodę (w zależności od posiadanych środków).

(akta kontroli str. 251-296, 355-376)

Przyznane środki treningu ekonomicznego dzielono na dwie części: rehabilitację społeczną – 25 zł oraz realizację treningu ekonomicznego – maksymalnie 55 zł do 23 września 2018 r., a od 24 września 2018 r. – 75 zł. W kontrolowanym okresie, dla dwóch objętych badaniem uczestników warsztatów z autyzmem, zgodnie z powyższymi zasadami prowadzono Karty Oceny Miesięcznej i przyznawano im, w zależności od uzyskanej punktacji, od 49% do 100% kwoty środków treningu ekonomicznego. Środki te, w zależności od woli uczestnika były wypłacane, a następnie zgodnie z przyjętymi uregulowaniami – rozliczane na podstawie przedłożonych, opatrzonych podpisem uczestnika paragonów fiskalnych. Jeden z uczestników systematycznie oszczędzał środki i wydatkował je podczas organizowanych wycieczek.

(akta kontroli str. 146-193, 212-223, 226-237, 355-376,)

Czas pobytu w Warsztacie uczestników z autyzmem wyniósł powyżej czterech lat dla jednego oraz powyżej roku dla drugiego uczestnika.

(akta kontroli str. 102, 106-112)

Nie wystąpiły przypadki kontynuacji terapii pomimo stwierdzonego przez Radę Programową zakończenia procesu rehabilitacji. Dokonana w 2018 r. ocena kompleksowa podsumowująca trzyletni pobyt w warsztacie jednego z uczestników wykazała spadek ogólnej liczby punktów w stosunku do pierwszej jego oceny z 220 do 160. Pomimo tego, uzyskana łączna liczba punktów w odniesieniu do zastosowanej skali²² uzasadniała przedłużenie uczestnictwa w terapii ze względu na pozytywne rokowania co do przyszłych postępów w rehabilitacji, umożliwiających podjęcie zatrudnienia.

(akta kontroli str. 139-145)

Konstrukcja arkusza oceny kompleksowej przewidywała 40 cech lub umiejętności podlegających ocenie w skali od zera do 10 punktów, gdzie zero oznaczało brak funkcji, czynności, cechy, a od jednego do dwóch punktów oznaczało ocenę bardzo niską. Przyjęcie dolnej granicy przedziału punktowego warunkującego przedłużenie uczestnictwa w terapii na poziomie 46 punktów oznaczało więc, że uznanie, iż uczestnik pozytywnie rokuje co do przyszłych postępów w rehabilitacji możliwe jest nawet w przypadku, gdy uczestnik, w każdym z ocenianych obszarów otrzymałby ocenę bardzo niską. Bez względu więc na efekty terapii, zgodnie z tymi założeniami, niemal zawsze wystąpi konieczność przedłużenia uczestnictwa w terapii.

(akta kontroli str. 142-145)

Kierownik WTZ i Prezes Stowarzyszenia wyjaśnili, że brak jest szczegółowych wytycznych w zakresie przeprowadzania oceny kompleksowej. Obowiązujący w placówce arkusz został opracowany podczas jednego ze spotkań kierowników WTZ z województwa świętokrzyskiego. Arkusz oparty jest na ocenach półrocznej

²² Uzyskanie od 46-359 punktów oznaczało przedłużenie uczestnictwa w warsztacie ze względu na pozytywne rokowania co do przyszłych postępów w rehabilitacji umożliwiających podjęcie zatrudnienia.

i rocznej, jest dostosowany do skali tych ocen. Przedziały punktacyjne ustaliła Rada Programowa, na podstawie własnych doświadczeń.

(akta kontroli str. 456, 459, 474)

Powyższe wyjaśnienia znajdują potwierdzenie w wynikach analizy czasu trwania pobytu uczestników w WTZ. W latach 2016-2019 (na dzień 31 grudnia 2016-2018 i 31 marca 2019 r.), odsetek uczestników przebywających w warsztacie do trzech lat wynosił odpowiednio: 10%, 14%, 22% i 30%. W 2016 i 2017 r. jedna osoba przebywała w warsztacie powyżej trzech lat. Odsetek uczestników przebywających w warsztacie powyżej pięciu lat wynosił natomiast odpowiednio: 88%, 84%, 78% i 70%.

(akta kontroli str. 102)

Terapia zajęciowa uczestników Warsztatów z autyzmem nakierowana była mocniej na sferę społeczną. W sferze rozwijania podstawowych umiejętności zawodowych koncentrowano się na nauce zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, posługiwaniu się prostymi narzędziami, próbach wykształcenia dyscypliny pracy, wzbudzania zainteresowania wykonywaną czynnością, rozwijaniu pracowitości i samodzielności. Poziom tych umiejętności nie pozwalał jednak na udział w szkoleniu zawodowym, nieodpłatnych praktykach lub na podjęcie zatrudnienia, stąd takie formy aktywizacji nie były realizowane, pomimo że IPR przewidywał udział w kursach, szkoleniach i innych zajęciach oraz programach terapeutycznych podnoszących kwalifikacje i dojrzałość zawodową lub wyrównujących szanse w zatrudnieniu.

(akta kontroli str. 122, 127-137, 203, 205-211)

W kontrolowanym okresie dla żadnego z uczestników warsztatów, Rada Programowa nie wskazała, że osiągnięte postępy uzasadniają podjęcie nauki, szkolenia zawodowego, realizację praktyk czy podjęcie pracy zawodowej.

Wskaźnik aktywizacji (określający odsetek uczestników, które odeszły z WTZ z powodu podjęcia pracy lub nauki) wyniósł w 2016 r. 2%. Tylko w tym roku, jeden z uczestników odszedł z warsztatu z powodu podjęcia stażu. Jak wynika z wyjaśnień Kierownika WTZ, uczestnik ten uzyskał 359 punktów, a więc graniczną punktację umożliwiającą mu wejście na rynek pracy. Wskaźnik rotacji (określający udział osób, które odeszły z warsztatów w okresie objętym kontrolą z różnych powodów) wyniósł w kontrolowanym okresie odpowiednio: 10%, 22%, 12% i 4%. Uczestnicy opuszczali warsztat z powodu zmiany miejsca zamieszkania, w związku z wyjazdem, z przyczyn osobistych, z powodu przeniesienia do tzw. *wolontariatu* na swój wniosek lub dyscyplinarnie.

(akta kontroli str. 103-104, 520)

Warsztat nie prowadził współpracy z potencjalnymi pracodawcami, bowiem w najbliższej okolicy nie funkcjonował zakład aktywności zawodowej. W kontrolowanym okresie nie współpracowano także z ośrodkami szkolenia zawodowego. Do Warsztatu nie wpływały oferty pracy dla jego uczestników, nie współpracowano też z PUP w sprawie ich zatrudniania.

(akta kontroli str. 443-445, 446)

Stowarzyszenie podejmowało liczne działania w celu integracji społecznej uczestników i kształtowania w lokalnej społeczności właściwych postaw wobec osób niepełnosprawnych. W każdym roku, wraz z Urzędem Miasta w Sandomierzu, realizowano projekt integrujący uczestników Warsztatu ze społeczeństwem, w którym uczestniczyły przedszkola, szkoły, gimnazja i liceum ogólnokształcące. Były to warsztaty rękodzieła, warsztaty plastyczne w pracowni plastycznej, witrażowej i ceramicznej, w których łącznie w kontrolowanym okresie uczestniczyło 591 dzieci. Każdy taki projekt kończył się wernisażem prac i konkursem szopek bożonarodzeniowych. W wernisażu uczestniczyło średnio od 100 do 120 osób,

w tym uczestnicy projektu, uczestnicy WTZ, zaproszeni goście, rodzice przedszkolaków i media.

Niezależnie od tych wydarzeń, corocznie organizowano m.in. świąteczne kiermasze prac uczestników²³, spotkania przy grillu, wspólne śniadanie wielkanocne i spotkanie wigilijne, Dzień Matki, pikniki rodzinne, wyjazdy na konkursy²⁴, zawody i festyny sportowe²⁵ oraz wycieczki²⁶.

(akta kontroli str. 377-382, 383-425)

Warsztat nie prowadził zajęć klubowych, nie podjęto też inicjatywy związanej z utworzeniem rady społecznej.

(akta kontroli str. 446, 459)

Odnosząc się do efektywności warsztatów w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej osób z autyzmem, jeden z instruktorów terapii zajęciowej wskazał: *W większej mierze w warsztacie realizowana jest rehabilitacja społeczna. Dotyczy ona (...) działań związanych z wychodzeniem „na zewnątrz” z domu, a także z warsztatu i wchodzeniem w przestrzeń publiczną. (...) Rehabilitacja zawodowa w warsztacie kształtuje natomiast szeroko rozumiane postawy potrzebne w pracy zawodowej. Odbywa się to podczas terapii na pracowniach. Występują jednak pewne bariery na drodze do skutecznej aktywizacji uczestników (osób z autyzmem). Przede wszystkim nastawienie uczestników, trudna sytuacja na rynku pracy, niechęć wobec osób niepełnosprawnych w społeczeństwie, bariery mentalne ze strony rodziny i opiekunów.*

Kierownik WTZ wyjaśnił natomiast: *U osób dotkniętych autyzmem mogą występować również inne niepełnosprawności. Zajęcia (...) zostały skierowane przede wszystkim na poszerzenie umiejętności społecznych. To właśnie w Warsztacie osoby te po raz pierwszy mają okazję nawiązywać kontakty społecznie, przebywać w środowisku mocno stymulującym ich osobowość. Nie należy mierzyć efektów rehabilitacji społecznej (...) wyłącznie w kategorii udanego wejścia na rynek pracy. Uczestnicy (...) nie boją się sami wyjść na zajęcia, do sklepu (...), z domu na bus. Ponadto potrafią się ubrać, umyć, być aktywni, samodzielnie z grupą wyjechać na wycieczkę (...).*

Wśród trudności związanych z funkcjonowaniem osób z autyzmem w grupach z innymi osobami wymieniano skłonności do depresji, zachowań agresywnych oraz zaburzeń uwagi, dezorganizację pracy grupy. Jak wyjaśniła instruktor terapii zajęciowej, *pomimo tych trudności bardzo ważna jest integracja osób z autyzmem z innymi osobami w grupie. Zdarza się jednak, że osoby te nie współpracują z innymi, skupiają uwagę na jednym elemencie za swojego otoczenia, ignorując często inne bodźce. Trudnością w realizacji indywidualnego programu rehabilitacji jest zbyt mała ilość czasu poświęcona na jednego uczestnika w grupie. W tym przypadku znacząca byłaby pomoc indywidualnego asystenta, gdyż osoby te wymagają skupiania na nich większej uwagi.*

Kierownik WTZ wyjaśnił, że objawy dysfunkcji sensorycznej u osób autystycznych manifestują się ich wrażliwością na bodźce, niewłaściwym poziomem uwagi, obniżonym poziomem aktywności i koordynacji ruchowej, trudnościami w zachowaniu, co wpływa na proces uczenia się, zachowania i rozwój społeczno-emocjonalny uczestników. Osoby ze spectrum autyzmu mają trudności z odczytywaniem emocji, rozumieniem ich przyczyn i zachowań innych ludzi.

²³ W Szpitalu Specjalistycznym Ducha Świętego w Sandomierzu, w Pilkington Automotive Poland w Sandomierzu, w Starostwie Powiatowym w Sandomierzu i w Przedsiębiorstwie Energetyki Ciepłej w Sandomierzu.

²⁴ X edycja konkursu *Świat Nikiforów*, Konkurs Plastyczny Sztuka Osób Niepełnosprawnych, *Moje marzenia*.

²⁵ Spartakiada w Kałkowie, Mini Paragedon 2018, festyn *Wakacje z energią*.

²⁶ Zawoja, Krynica Zdrój, Krynica Morska, Częstochowa.

Ponadto wskazał, że największą trudnością przy opracowywaniu i realizacji indywidualnych programów rehabilitacyjnych jest dobór odpowiedniej grupy uczestników w danej pracowni. Nawet poinformowanie pozostałych uczestników jak reagować na możliwe zachowania (...) nie zawsze zapobiega konfliktom czy problemom. (...) Środowisko, w którym uczestnik z autyzmem przebywa musi być kontrolowane przez terapeutę i jak najbardziej ograniczone bodźcowo, co w warunkach WTZ stanowi duże wyzwanie (...).

Zidentyfikowane trudności w pracy terapeutycznej z osobami z autyzmem, w tym we wprowadzeniu zmian dostosowawczych dotyczyły efektywnego dotarcia i zrozumienia świata tej osoby przez terapeutę. W WTZ nie korzystano z superwizji prowadzonej terapii z powodu braku środków. Brakowało też środków na zakup pomocy komunikacyjnych, terapeutycznych i do terapii zajęciowej. Instruktorzy terapii zajęciowej wskazywali, że pomocne byłoby zatrudnienie asystenta osoby z autyzmem, gdyż umożliwiłoby to lepszą pracę indywidualną, zredukowałoby trudność z nadmiarem bodźców i zróżnicowaniem zachowań. Kierownik WTZ wyjaśnił także: *Biorąc pod uwagę zmienność i nieprzewidywalność środowiska WTZ dla osób z autyzmem, może stać się to przyczyną stresu a w jego konsekwencji przyjąć postać np. agresji (...). Terapeuci w WTZ nie są najczęściej wykształceni w kierunku wspierania specjalnych potrzeb osób z autyzmem, co stanowi czynnik ryzyka dla pojawienia się sytuacji trudnych. Mamy tutaj do czynienia z procesem pogodzenia uczestników o bardzo zróżnicowanych potrzebach. Najważniejszym problemem (...) jest dostęp do specjalistycznego wsparcia. Sprostanie tym potrzebom nie jest możliwe z powodów finansowych uniemożliwiających zatrudnienie optymalnej liczby dobrze wykwalifikowanego personelu. Niedofinansowanie WTZ jest przyczyną wielu problemów.*

Za największe zagrożenie procesu rehabilitacji osób z autyzmem w warsztatach terapii zajęciowej uznano możliwość wystąpienia zjawiska wypalenia zawodowego u terapeuty. Jest to praca 40 godzin tygodniowo, w tym 35 z uczestnikiem, bez przerwy wakacyjnej. Zwiększone dofinansowanie wpłynęłoby na lepsze efekty terapii, poszerzenie kwalifikacji kadry, lepsze wyposażenie placówki. Szanse procesu rehabilitacji osób z autyzmem oprócz poziomu dostępnych środków zależą także od współpracy i wsparcia ze strony rodzin oraz indywidualnego doboru warsztatów, w zależności od stopnia dysfunkcji danej osoby.

(akta kontroli str. 428-442)

Dyrektor PUP odnosząc się do wsparcia osób niepełnosprawnych z autyzmem wyjaśniła: *pracodawcy składając oferty zatrudnienia nigdy nie wskazują chęci zatrudnienia osób bezrobotnych z konkretnym schorzeniem lub stopniem niepełnosprawności (...). Z analizy informacji gromadzonych przez urząd wynika, że w latach 2016-2019 nie było w ewidencji osób niepełnosprawnych z kodem przyczyny niepełnosprawności (...) przypisywanym osobom cierpiącym na autyzm lub zespół Aspergera.*

(akta kontroli str. 443-444)

Stwierdzone
nieprawidłowości

W działalności kontrolowanej jednostki w przedstawionym wyżej zakresie stwierdzono następującą nieprawidłowość:

W ocenie kompleksowej uczestnika z autyzmem nie zawarto stanowiska Rady Programowej uzasadniającego twierdzenie, że osoba ta pozytywnie rokuje co do przyszłych postępów w rehabilitacji umożliwiających podjęcie zatrudnienia.

Było to niezgodne z art. 10a ust. 5 pkt 3 lit. a ustawy o rehabilitacji niepełnosprawnych, który stanowi, że rada programowa warsztatu dokonuje okresowej oraz, nie rzadziej niż co 3 lata, kompleksowej oceny realizacji indywidualnego programu rehabilitacji uczestnika warsztatu i zajmuje stanowisko w kwestii osiągniętych (...) postępów w rehabilitacji, uzasadniających (...) przedłużenie uczestnictwa w terapii ze względu na pozytywne rokowania co do

przyszłych postępów w rehabilitacji, umożliwiających podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej lub na rynku pracy.

(akta kontroli str. 142-145)

Jak wyjaśnił Kierownik, oceny nie zawierały uzasadnienia, ze względu na przyjętą formę jej dokonywania. Założenie, że osoby te pozytywnie rokują co do przyszłych postępów w rehabilitacji umożliwiającej podjęcie zatrudnienia oparte jest na ocenach wynikających z ocen półrocznych i rocznych. Kryteria oceny są uniwersalne dla wszystkich, w tym dla osób autystycznych. W tych szczególnych przypadkach, w pierwszej kolejności należy zrealizować potrzeby sfery społecznej a dopiero później zająć się sferą zawodową. Sam fakt podpisywania się na liście obecności po przyjeździe do Warsztatu, jest już jednym z pierwszych elementów realizowania rehabilitacji zawodowej.

(akta kontroli str. 459)

OCENA CZĄSTKOWA

W warsztacie terapii zajęciowej nie uzyskano w odniesieniu do uczestników niepełnosprawnych z autyzmem, zaplanowanych w IPR umiejętności zawodowych, uzyskano natomiast poprawę umiejętności społecznych, w tym zaradności osobistej oraz komunikowania się. Osobom autystycznym nie zapewniono możliwości realizacji praktyk zawodowych zaplanowanych w IPR. Powyższe wynikało z opracowania IPR w zbyt szerokim w stosunku do ich potrzeb i możliwości zakresie. Konieczność przedłużenia pobytu osób niepełnosprawnych w Warsztacie wynikała wprawdzie z okresowej i kompleksowej oceny efektów wsparcia, jednak konstrukcja skali oceny kompleksowej powodowała, że bez względu na osiągnięte efekty, każdy uczestnik kwalifikował się do przedłużenia tego uczestnictwa. Tylko jedna osoba w 2016 r. odszła z Warsztatu w związku z podjęciem stażu.

Warsztat podejmował liczne i różnicowane działania mające na celu kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami niepełnosprawnymi, w tym z osobami z autyzmem oraz integrację uczestników.

IV. Wnioski

W związku ze stwierdzonymi nieprawidłowościami, Najwyższa Izba Kontroli, na podstawie art. 53 ust. 1 pkt 5 ustawy o NIK, przedstawia następujące wnioski:

Wnioski

1. Coroczne opracowywanie IPR z uwzględnieniem wyników oceny stopnia jego realizacji, wskazaniem planowanych efektów terapii i osoby odpowiedzialnej za jego realizację.
2. Zapewnienie warunków organizacyjnych terapii uczestników WTZ z uwzględnieniem obowiązujących w tym zakresie przepisów dotyczących liczebności grup.
3. Przekazywanie powiatowi sandomierskiemu w sprawozdaniach zagregowanych danych dotyczących uczestników Warsztatu, zgodnie z wymogami rozporządzenia w sprawie wtz.
4. Uwzględnianie przez Radę Programową WTZ w kompleksowej ocenie uczestnika stanowiska w kwestii osiągniętych postępów w rehabilitacji, które uzasadniają przedłużenie uczestnictwa w terapii ze względu na pozytywne rokowania co do przyszłych postępów w rehabilitacji, umożliwiających podjęcie zatrudnienia.

Uwagi Najwyższa Izba Kontroli nie formułuje uwag.

V. Pozostałe informacje i pouczenia

Wystąpienie pokontrolne zostało sporządzone w dwóch egzemplarzach; jeden dla kierownika jednostki kontrolowanej, drugi do akt kontroli.

Prawo zgłoszenia
zastrzeżeń

Zgodnie z art. 54 ustawy o NIK kierownikowi jednostki kontrolowanej przysługuje prawo zgłoszenia na piśmie umotywowanych zastrzeżeń do wystąpienia pokontrolnego, w terminie 21 dni od dnia jego przekazania. Zastrzeżenia zgłasza się do dyrektora Delegatury NIK w Kielcach. Prawo zgłaszania zastrzeżeń, zgodnie z art. 61b ust. 2 ustawy o NIK, nie przysługuje do wystąpienia pokontrolnego zmienionego zgodnie z treścią uchwały w sprawie zastrzeżeń.

Obowiązek
poinformowania
NIK o sposobie
wykonania wniosków

Zgodnie z art. 62 ustawy o NIK należy poinformować Najwyższą Izbę Kontroli, w terminie 21 od otrzymania wystąpienia pokontrolnego, o sposobie wykonania wniosków pokontrolnych oraz o podjętych działaniach lub przyczynach niepodjęcia tych działań.

W przypadku wniesienia zastrzeżeń do wystąpienia pokontrolnego, termin przedstawienia informacji liczy się od dnia otrzymania uchwały o oddaleniu zastrzeżeń w całości lub zmienionego wystąpienia pokontrolnego.

Kielce, czerwca 2019 r.

Kontroler
Marzena Baradziej
Specjalista kontroli państwowej

Najwyższa Izba Kontroli
Delegatura w Kielcach
Dyrektor
Grzegorz Walendzik

.....
podpis

.....
podpis